

УДК 811.161.2: 81'373.43'74.3

© **Наталія Стратулат**
професор кафедри правничої лінгвістики
Національної академії внутрішніх
справ (Україна),
кандидат філологічних наук, доцент

© **Natalia Stratulat**
Professor of the juridical linguistics dept.
National Academy of Internal Affairs (Ukraine),
Doctor of Philology, Associate Professor

© **Людмила Мороз**
професор кафедри психології Уманського
державного педагогічного університету
імені Павла Тичини (Україна),
доктор психологічних наук, професор;

© **Lyudmila Moroz**
Professor of the Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University (Ukraine),
Doctor of Psychology, Professor

© **Галина Проценко**
старший викладач кафедри
правничої лінгвістики Національної
академії внутрішніх справ (Україна)

© **Halyna Protsenko**
Senior Lecturer of the juridical linguistics dept.
National Academy of Internal Affairs (Ukraine)
e-mail: protsenkogr@gmail.com

ПОНЯТТЯ ОБРАЗИ У МЕЖАХ ПСИХОЛОГО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СУДОВИХ СПРАВАХ НА ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

У статті розкрито зміст поняття «образ», наведено визначення відповідного юридичного терміна у нормативно-правових актах України та науковій доктрині. Автори наголошують на потребі доповнення змісту та розширення обсягу поняття образи у площині проведення психолого-лінгвістичної експертизи у судових справах на захист честі, гідності та ділової репутації.

Зі змінами у сучасному розвитку українського суспільства відбуваються і суттєві зміни у ЗМІ, особливо в мережі Інтернет. На широкий загал подається інформація з проблем як бізнесових, так і політичних. І не завжди, на жаль, такі відомості мають коректний характер щодо вживання мовних засобів. Інтернет видання наповнені негативною інформацією, доволі часто з використанням образливих висловлювань по відношенню до суб'єкта мовлення.

У зв'язку з цим витребуваними стали семантико-текстуальні, психолого-лінгвістичні експертизи у позовах до ЗМІ, у судових справах на захист честі, гідності та ділової репутації, відшкодування моральної шкоди.

Семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза встановлює факт приниження честі, гідності та надання інформації негативного характеру, визначає наявність образливої форми такої інформації. Здійснюючи це дослідження, експерт проводить і детальний лінгвістичний аналіз тексту (або аудіо- чи відеозапису) для встановлення, чи є висловлювання, що містяться у досліджуваному тексті, оціночними судженнями чи фактичними твердженнями. Об'єктом вивчення психолого-лінгвістичної експертизи також є мовлення, але саме як прояв психічної активності особи. У відповідному дослідженні окрім того, що встановлюються, групуються та піддаються порівнянню різноманітні елементи мови: семантико-граматичні (характер побудови фраз, вибір слів і конструкцій, ступінь організованості тексту), вивчаються і категоріальні особливості: вікові, соціальні, професійні, територіальні, етнічні, національні тощо.

У контексті проведення названих досліджень велике значення має правильне визначення змісту та обсягу основних понять, на які спирається експерт у формулюванні своїх висновків. Це такі поняття, як честь, гідність, достоїнство, інформація, висловлення, негативна інформація, факт, судження, оціночне судження, твердження, інвективна лексика, образа, висловлення негативного характеру в образливій формі, тиск тощо. Вивченню зазначених проблем велику увагу приділяли такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Б. М. Ажнюк, Н. В. Артикуца, Н. Д. Голев, В. І. Жельвіс, Г. С. Іваненко, А. А. Леонтьєв, Ю. Ф. Прадід, Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов, Г. А. Черненко та ін.

Проте в лінгвістичній, психолого-лінгвістичній експертології проблема кваліфікації образи є, як видається, однією з найбільш незрозумілих проблем. Тобто тлумачення поняття *образи* у площині психолого-лінгвістичної експертизи до цього часу залишається доволі суперечливим та потребує нових наукових розвідок, зокрема щодо

доповнення характерних ознак цього поняття та розширення його обсягу для можливості визнання окремих образливих висловлювань у судовому психолого-лінгвістичному експертному дослідженні твердженнями, а не оціночними судженнями. Також потребує узгодження визначення поняття *образи* в теорії судової психолого-лінгвістичної експертизи, уявлення про *образу* власне при проведенні конкретних експертних досліджень та дефініцій цього поняття у правових нормах.

Так, у Новому тлумачному словнику української мови значення слова «*образ*» подається таким чином: ОБРАЗА, и, ж. 1. Зневажливе висловлювання, негарний вчинок і т. ін., що спрямовані проти кого-небудь і викликають у нього почуття гіркоти, душевного болю. 2. Почуття гіркоти, досади, викликане в кого-небудь чимсь зневажливим словом, негарним вчинком і т. ін. [1, т. 3, с. 40]. Тобто цей мовний засіб є полісемічним. У площині нашого дослідження слушно обрати таке значення з наведених: *зневажливе висловлювання*, що спрямоване проти кого-небудь і викликає у нього почуття гіркоти, душевного болю.

В юриспруденції «*образ*» — правова кваліфікація, яка визначає основний зміст окремих правових норм. У чинному наразі законодавстві України дефініції поняття *образи* не дається, проте можна знайти визначення цього поняття у нормативно-правових актах України, які вже втратили свою чинність.

Так, під *образою*, як було передбачено статтею 336 Кримінального кодексу України від 1960 року (після реформи законодавства згідно з Кримінальним кодексом України від 2001 року таке діяння, як *образ* було декриміналізовано), розумілося приниження честі та гідності військовослужбовця, виражене (словесне чи інше діяння — *прим. авт.*) в *непристойній формі* [2]. Роз'яснення аналізованого терміна подається в постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій» від 28 вересня 1990 року (2009 р. втратила чинність), як приниження честі й гідності потерпілого «*шляхом висловлювання нецензурних чи брутальних слів, вчиненням непристойних або насильницьких дій (жесту та ін.)*», а також шляхом давання *непристойної оцінки* «особистим якостям чи поведінці потерпілого в формі, яка різко суперечить прийнятому спілкуванню між людьми» (абзац 3 пункту 11 постанови) [3].

Щодо визначення юридичного терміна «*образ*» в науковій доктрині, то варто передусім звернутися до проекту закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності громадян та працівників правоохоронних

органів» від 24 лютого 2021, оприлюдненому на сайті Верховної Ради України, в якому сформульовано дефініцію поняття «*образ*а честі та гідності працівника Національної поліції України, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця», що полягає в «умисних, публічних діях, які ображають честь та гідність виражених в *непристойній формі*, осквернення однострою» [4]. Р. О. Стефанчук в Юридичній енциклопедії подає таке тлумачення терміна «*образ*а»: «умисне приниження честі й гідності особи, виражене в *непристойній формі*. Це вживання інвективної (різкої, лайливої) лексики, застосування непристойних жестів, міміки тощо» [5, т. 4, с. 228]. Науковець робить знов же таки наголос на тому, що *образ*а завдається потерпілому саме завдяки *непристойній формі* висловлювання.

Як бачимо, *непристойна форма* висловлювання є характерною ознакою *образ*и у наведених вище дефініціях. Водночас *непристойна форма* висловлювання є оціночним поняттям. За словником, *непристойний* — який виходить за межі загальноприйнятих моральних норм [6, с. 369]. Це свідчить про те, що категорія «*пристойності*» належить не лише до мовних, а до етико-культурних одиниць, отже потрібно у тлумаченні *образ*и обов'язково враховувати національно-культурний контекст комунікації, категоріальні особливості мовлення.

Непристойна форма висловлювання (інвективна лексика) як спосіб приниження достоїнства людини, як правило, визнається достатньою підставою для висновку про наявність *образливої* форми відповідного висловлювання. Тобто не є проблематичним визначення *образливою* таку форму висловлювань, яка є порушенням етичного табу, вважається відхиленням від соціально прийнятного коду спілкування і сприймається як деструктивна дія як з погляду суспільної моралі, так і з погляду закону. Така мова засуджується суспільством і знаходиться поза нормами спілкування. Передбачає вживання передусім формально табуйованих мовних елементів, інвективної, тобто однозначно образливої лексики, яка припускає намір образити або принизити адресата чи третю особу, шляхом уживання слів і виразів, що виходять за межі літературної норми мови та порушують норми суспільної моралі.

Наприклад, у висловлюваннях учасника групи колег «Петрова» у вайбері містяться категорії слів і виразів, які адресовані учаснику цієї ж групи «Олексійова», що у судовій практиці традиційно визначаються як образливі, з високим рівнем інвективності та обценності [7]: нецензурні слова і вирази, якими характеризують особистість: *шалав*а,

курва, тварина, й...лася; слова і вирази, що позначають антигромадську, протиправну соціально негативну діяльність: *стукалка, проститутка, приймає участь в замовленнях проти неугодних депутатів, за углом пише брехливі протоколи* та ін.; слова, які негативно оцінюють особисті якості людини в цілому: *потвора, гнойний прищ, і взагалі не людина, а гидка потвора, особина* та ін.; зоосемантичні метафори, що відсилають до назв тварин, птахів, ссавців, плазунів і підкреслюють негативні риси характеру, зовнішності або поведінки особи: *криса, жаба, гнійні черви, собака, сука, потворна сука, брехлива сука, продажна сука, тупа сука*; сленг, неологізми та ін. подібні мовні засоби негативного характеру: *менті, менти, зливання*; слова, які містять специфічний, образливий зміст: *з трясущимися руками, замовлення, заказуха* та ін.; дієслова з засуджуючим значенням або прямою негативною оцінкою та вирази з ними: *попахує зливанням, насере на голову, цькування, за кусок хліба зливає своїх колег, не пиши бредятину, мозги вже зовсім продала, ти брешеш, підписала брехливий протокол* та ін.

Однак видається не зовсім доречним у контексті судових психолого-лінгвістичних досліджень мовлення обмежити обсяг поняття образи лише *непристойною формою висловлювання* (інвективною лексикою). Зокрема зважаючи і на те, що відповідне формулювання, як вже зазначалося, належить до оціночної лексики, тобто не має однозначного тлумачення, сприймається адресатами мовлення по-різному. З огляду на зазначене вбачається слушним твердження про те, що в окремих випадках мовні засоби висловлювання можуть також належати і до літературної мови, оскільки, коли вони вживаються на позначення оцінки поведінки, діяльності, зовнішнього вигляду, здібностей суб'єкта мовлення, то можуть сприйматися цим суб'єктом та широким загалом слухачів/читачів як *образливі*, тобто таким, що сприймаються як зневажливі по відношенню до суб'єкта мовлення. *Образою* можуть виступати і висловлювання щодо діяльності суб'єкта мовлення, яка, зважаючи на національно-культурний контекст комунікації, заслугоує на зневагу, осуд, не викликає схвалення, вважається поганою.

Це підтверджують і дослідження окремих науковців. Передусім, на думку одного з провідних фахівців з юрислінгвістики доктора філологічних наук, професора Н. Д. Голева, однією з основних ознак *образливого* мовлення є його негативна оцінка особи. Основні категорії лексичних і фразеологічних одиниць, які в певних контекстах вживання можуть мати щодо певної особи *образливий характер*, вважаються, зокрема, слова і вирази, що позначають *антигромадську, соціально осуджувану діяльність* цієї особи [8, с. 58].

У психології мовленнєвим актом *образи* вважається комунікативне взаємодія суб'єкта і адресата мовлення, при якій мовлення, що спрямоване по відношенню до адресата, реалізує інтенцію *нанесення психічної шкоди*, в результаті чого адресат відчуває порушення психологічного балансу [9, с. 176].

На сьогодні найбільш прийнятним у контексті проведення психолого-лінгвістичної експертизи, вбачається таке визначення *образи*: негативна оцінка особи, що здійснюється за допомогою слів і виразів, які взагалі не вживаються в літературній мові або не вживаються в літературній мові стосовно особи або певних груп осіб (котрі відрізняються специфічними ознаками або манерою поведінки), висловлення якої має на меті підкреслити неповноцінність особи-адресата й/або її невідповідність функціям, становищу та ін., її антисуспільну, соціально осуджувану діяльність або позицію — є **образою** [7, с. 128].

Також варте уваги і те, що загальноживане значення слова *образи* — *зневажливе* (яке виражає зневагу — почуття презирства, відсутність поваги до кого-небудь, і тільки як розм. образливе слово) *висловлювання*, свідчить про більш широкий обсяг поняття *образи*. Хоча є і така думка науковців: *образа* — поліфункціональне і полідискурсивне явище, і в тлумаченні цього поняття обов'язково потрібно враховувати предметний статус, про який іде мова. У межах лінгвістичної компетенції *образа* (інвектива) — явище більш широке, ніж *образа* в правовому полі [7]. Пропонуємо і таке визначення: образливі висловлювання — це висловлювання, які мають негативний характер, виражаються в зневажливій (викликають зневажливе ставлення до суб'єкта мовлення) чи принизливій, брутальній формі та принижують честь і гідність, ділову репутацію.

Думки науковців щодо того, чи можна визначити *образливу* форму висловлювання за відсутності в ньому мовних засобів, що виходять за межі літературної норми мови та порушують норми суспільної моралі, є доволі суперечливими.

Прикметно, що у непристойній формі виражається оцінка або критика певних дій особи, її діяльності, її характеристик, а оцінка, критика згідно з чинним законодавством (Закон України «Про інформацію», стаття 30 [10]) вважається оціночним судженням, а не фактом, твердженням, оскільки відповідність чи невідповідність дійсності образливих оціночних висловлювань не можна довести, тобто оціночні судження не підлягають доведенню їх правдивості, тому визначення висловлювання як образливого не передбачає будь-яких санкцій до автора цього висловлювання, передусім відшкодування моральної

шкоди, нівелює сам процес експертного дослідження у судових справах на захист честі, гідності та ділової репутації.

Отже, зважаючи на все зазначене, видається доречним проведення наукових пошуків щодо доповнення змісту та розширення обсягу поняття образу у площині проведення психолого-лінгвістичної експертизи у судових справах на захист честі, гідності та ділової репутації.

Список використаних джерел

1. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. — Київ : Аконті, 2000.
2. Кримінальний кодекс України в редакції 26.01.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>. — Дата доступу: 05.05.2021.
3. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій [Електронний ресурс] : постановою Пленуму Верховного Суду України від 28 вер. 1990 р. № 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90#Text>. — Дата доступу: 05.05.2021.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності громадян та працівників правоохоронних органів: проект закону [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217. — Дата доступу: 05.05.2021.
5. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. — Київ, 1998–2004 рр.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1970–1980. —Т. 5. — 1974. — 840 с
7. Иваненко, Г. С. Инвектива/оскорбление: аспекты квалификации в экспертной практике / Г. С. Иваненко // Вестн. Кемер. гос. ун-та. — 2016. — № 3. — С. 124–135.
8. Гордій, О. Фразеологічні експресиви і комунікативи сучасної мови в інтернет-текстах : монографія / О. Гордій. — Івано-Франківськ, 2017. — 273 с.
9. Голев, Н. Д. Лингвистическая экспертиза: на стыке языка и права / Н. Д. Голев, О. Н. Матвеева // Юрислингвистика — VI: Язык как феномен правовой коммуникации : межвуз. сб. науч. тр. / под. ред. Н. Д. Голева. — Барнаул, 2006.
10. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ (ред. станом на 01.01.2017 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 48. — Ст. 650.

THE CONCEPT OF INSULT WITHIN THE FRAMEWORK OF PSYCHOLOGICAL AND LINGUISTIC EXPERTISE IN COURT CASES ON THE PROTECTION OF HONOR, DIGNITY AND BUSINESS REPUTATION

The purpose of the article is to improve the quality level of psychological and linguistic expertise in court cases on the protection of honor, dignity and business reputation. The research topic due to the problems that exist today in the expert studies to determine the statement offensive and the motivation of the possibility to consider this statement, in the presence of other compelling reasons, as an actual statement. The article reveals the content of the concept of «insult», provides definitions of the corresponding legal term in the normative legal acts of Ukraine and linguistic, legal and psychological scientific doctrine, carried out their comparative semantic analysis. The authors emphasize the need to supplement the content and expand the scope of the legal concept of insult, which will ensure fair decision-making in court cases on the protection of honor, dignity and business reputation.

ПОНЯТИЕ ОСКОРБЛЕНИЯ В ПРЕДЕЛАХ ПСИХОЛОГО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В СУДЕБНОМ ДЕЛЕ ПО ЗАЩИТЕ ЧЕСТИ, ДОСТОИНСТВА И ДЕЛОВОЙ РЕПУТАЦИИ

Цель статьи — повысить уровень качества проведения психолого-лингвистической экспертизы в судебных делах о защите чести, достоинства и деловой репутации. Тема исследования обусловлена проблемами, существующими в настоящее время в экспертных исследованиях по определению высказывания оскорбительным и мотивированию возможности считать данное высказывание, при наличии других веских к тому оснований, фактическим утверждением. В статье раскрыто содержание понятия «оскорбление», приведены определения соответствующего юридического термина в нормативно-правовых актах Украины и лингвистической, юридической и психологической научной доктрине, осуществлен их сравнительный семантический анализ. Авторы подчеркивают необходимость дополнения содержания и расширения объема юридического понятия оскорбления, что обеспечит справедливое принятие решений в судебных делах о защите чести, достоинства и деловой репутации.